

Принцип пропорційності у практиці Конституційного Суду України

Ю. Євтошук

головний консультант Управління правової експертизи
Секретаріату Конституційного Суду України

У статті обґрунтовується необхідність застосування принципу пропорційності органами конституційної юрисдикції при розгляді справ, пов'язаних з обмеженням прав людини, та аналізується практика Конституційного Суду України щодо використання зазначеного принципу.

Ключові слова: верховенство права, справедливість, принцип пропорційності, Конституційний Суд України.

Пропорційність — це середина,
і справедливе полягає в пропорційності...
Аристотель

Нині в українській юридичній науці ще немає ґрунтовних досліджень принципу пропорційності. Серед зарубіжних науковців цьому питанню приділяють увагу Т. Хартлі і Б. Шлоер¹. Вітчизняні дослідники, зокрема М. Козюбра, А. Заєць, П. Рабінович, О. Бекетов, С. Шевчук, С. Погребняк та інші, згадують принцип пропорційності у своїх роботах у контексті дослідження проблем прав людини, правової держави, верховенства права (порівняльного права)². Питання застосування принципу пропорційності Конституційним Судом України залишається не повною мірою дослідженим.

Конституційний Суд України зобов'язаний у своїй діяльності дотримуватися принципу верховенства права та враховувати міжнародні (зокрема європейські) стандарти щодо застосування принципу пропорційності. Останній є однією з вимог верховенства права і має істотне значення для судочинства, у тому числі для

¹ Хартлі Т. К. Основи права Європейського Співтовариства. — М., 1998. — С. 161; Шлоер Б. Принцип адекватності в європейському та українському публічному праві // Український правовий часопис. — 2003. — № 3(8). — С. 3–27.

² Див.: Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової позиції. — К.: Реферат, 2007; Погребняк С. Основні вимоги, що впливають з принципу верховенства права // Вісник Академії правових наук України. — 2007. — № 4. — С. 48; Бекетов О. Дотримання принципу пропорційності як обов'язкова умова гармонізації правової системи України з європейськими міжнародно-правовими стандартами // Український часопис міжнародного права. — 2003. — № 2. — С. 95–98; Козюбра М. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція // Вісник Конституційного Суду України. — 2000. — № 4. — С. 24–33; Рабінович П. М., Панкевич І. М. Здійснення прав людини: проблеми обмежування (загальнотеоретичні аспекти) // Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України / Редкол.: П. М. Рабінович (голов. ред.) та ін. — Серія І. Дослідження і реферати. — Вип. 3. — Л.: Астрон, 2001; Мармазов В. Є., Пушкар П. В. Захист прав та майнових інтересів у Європейському суді з прав людини. — К.: Юридична книга, 2001. — С. 37; Заєць А. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. — К.: Парламентське видавництво, 1999. — С. 100–108.

конституційного судочинства. Принцип пропорційності, на відміну від інших загальноправових принципів, спрямований безпосередньо на визначення необхідності втручання державних органів у права та свободи осіб, ступеня такого втручання і має на меті захист прав та свобод від надмірного правообмеження.

На жаль, Конституція та закони України не містять принципу пропорційності, а практика використання Конституційним Судом України цього принципу не має системного характеру. Однак часто саме питання правообмежень різного характеру потребують оцінки Конституційного Суду України на відповідність Основному Закону України та стають об'єктом конституційного контролю. Обмеження прав та свобод повинні відповідати принципу пропорційності, оскільки від цього значною мірою залежить їх правомірність у цілому. Надмірні правообмеження, які не відповідають принципу пропорційності, ставлять під сумнів не лише утвердження основних прав людини, а й реалізацію принципу верховенства права загалом.

Конституційне правосуддя в Україні здійснює Конституційний Суд України — єдиний орган конституційної юрисдикції. Його основні функції визначені Конституцією України: вирішення питань про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і надання офіційного тлумачення Конституції України та законів України (стаття 147 Конституції України).

У своїй діяльності Конституційний Суд України зобов'язаний дотримуватися принципу верховенства права, що впливає з частини першої статті 8 Конституції України та статті 4 Закону України «Про Конституційний Суд України»¹. На необхідності дотримання принципу верховенства права судами при здійсненні судочинства наголошено і у Законі України «Про судоустрій і статус суддів»² (стаття 2, частина перша статті 47, частина перша статті 55); верховенство права визначається одним із принципів правосуддя у Кодексі адміністративного судочинства України (стаття 7).

Отже, законодавчо принцип верховенства права визнається одним з основних принципів судочинства, зокрема конституційного.

Дотримання Конституційним Судом України принципу верховенства права, який є фундаментальним щодо інших принципів права, визначає ефективність конституційного правосуддя, а отже, і захист самої Конституції України та закріплених нею правових цінностей, зокрема основних прав та свобод людини.

Зараз в Україні тривають жваві дискусії з питань розуміння і трактування принципу верховенства права, однак його зміст, як з теоретичного, так і з практичного боку, дотепер залишається невизначеним. Така ситуація пов'язана з тим, що «багатоманітність граней, аспектів цього принципу не дозволяє втиснути його в рамки будь-якої юридичної дефініції»³.

¹ Закон України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.

² Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року № 2453-VI // Офіційний вісник України. — 2010. — № 55/1. — Ст. 1900.

³ Козюбра М. І. Принцип верховенства права та вітчизняна теорія і практика // Українське право. — № 1. — 2006. — С. 15.

Професор М. Козюбра констатує існування в теорії юридичної науки чотирьох основних підходів до трактування верховенства права та водночас вказує на їх вразливість:

1) ототожнення принципу верховенства права з принципом верховенства закону у вузькому його значенні, тобто як акта законодавчого органу;

2) верховенство права тлумачиться як верховенство всіх нормативно-правових актів;

3) фактичне ототожнення верховенства права з верховенством розуму і справедливості (здебільшого це позиція представників філософії права);

4) верховенство права розуміється як пріоритет загально визначених принципів і норм міжнародного права перед національним законодавством¹.

Конституційний Суд України у Рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 (справа про призначення судом більш м'якого покарання) виклав правову позицію щодо розуміння принципу верховенства права як панування права в суспільстві та пов'язав його з ідеологією справедливості, ідеєю права, що значною мірою дістала відображення в Конституції України: «Таке розуміння права не дає підстав для його ототожнення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість — одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права»².

Безперечно, «справедливість» органічно пов'язана з принципом верховенства права, однак «не варто абсолютизувати категорію справедливості у трактуванні принципу верховенства права»³. Верховенство права є доволі абстрактною категорією, яка може реалізовуватися лише у поєднанні з фундаментальними правами людини, у зв'язку з конкретною правовою ситуацією. Адже незалежно від можливої різноманітності визначень принципу верховенства права слушним є те, що «принцип верховенства права може досягти свого призначення — набувати визначального значення у відносинах між усіма учасниками суспільного життя — насамперед у відносинах між людиною і державною владою, тоді, коли право нерозривно пов'язується з людиною, розглядається як гарантія нормального способу людського співжиття»⁴.

Універсальність та всеосяжність принципу верховенства права зумовлює необхідність дослідження його змісту через відповідні складові цього принципу, однією з яких є принцип пропорційності. Зв'язок цього елемента з принципом верховенства права проявляється через фундаментальні права людини.

¹ Козюбра М. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція // Вісник Конституційного Суду України. — 2000. — № 4. — С. 25.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 // Вісник Конституційного Суду України. — 2004. — № 5. — С. 38.

³ Козюбра М. І. Принцип верховенства права та вітчизняна теорія і практика // Українське право. — 2006. — № 1. — С. 19.

⁴ Козюбра М. І. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція // Вісник Конституційного Суду України. — 2000. — № 4. — С. 28.

Діяльність державних органів повинна здійснюватись із дотриманням невідчужуваних, основних прав людини, має бути спрямована на забезпечення цих прав та їх захист, що є однією з умов реалізації принципу верховенства права. Правомірність такої діяльності залежить, зокрема, від дотримання принципу пропорційності, який визначає міру можливого втручання у права та свободи людини, тим самим забезпечуючи їх захист від надмірного державного впливу.

Принцип пропорційності зазвичай пов'язується зі справедливістю, яка є складною та багатогранною категорією. Ще Аристотель поєднував розподільчу справедливість із категорією «пропорційності» і зазначав, що «справедливе є щось пропорційне. Пропорційність — це середина, і справедливе полягає в пропорційності»¹.

З часом ідею пропорційності було втілено у принцип пропорційності, сформований практикою Федерального Конституційного Суду Німеччини (який ще у 1965 році в одному зі своїх рішень визначив його неписаним конституційним принципом, який походить з принципу верховенства права)² та Європейського суду з прав людини. Цей принцип полягає у пропорційно обґрунтованому співвідношенні між метою обмеження певного права людини і засобами, що використовуються державою для такого обмеження. Його призначення насамперед виявляється у стримуванні втручання держави у права людини та збалансуванні публічних і приватних інтересів, внаслідок чого обмеження прав людини державними органами заради відповідного публічного інтересу повинно бути виправдано, а міра цих обмежень має бути необхідною та обґрунтованою³.

На сьогодні сутність принципу пропорційності практично визначено у діяльності органів конституційної юрисдикції країн, що є найближчими сусідами України, зокрема Конституційного Суду Російської Федерації, Конституційного Суду Республіки Білорусь, Конституційного Суду Молдови. Ухвалення конституційними судами рішень з урахуванням принципу пропорційності відповідає ustalеній міжнародній практиці. Як зазначає С. Шевчук, «правовою основою для визначення неконституційності державних правових актів щодо їх змісту є доктрина належної правової процедури у країнах, що належать до англосаксонської правової системи, або її еквівалент — доктрина пропорційності у країнах континентальної Європи»⁴.

В Україні основним завданням конституційного судочинства є абстрагований від конкретних правовідносин контроль за відповідністю Конституції України правових актів вищих органів держави. У результаті такого контролю Конституційний Суд України часто стикається з проблемою правомірності обмеження прав людини законодавчими положеннями, що оспоруються на предмет їх відповідності Конституції України (наприклад, введення такими положеннями надмірних подат-

¹ Аристотель. Нікомахова етика / Пер. В. Ставнюк. — К.: Аквілон-Плюс, 2002. — С. 201–202.

² Шевчук С. Судовий захист прав людини: Практика Європейського суду з прав людини у контексті західної правової традиції. — К.: Реферат, 2007. — С. 479.

³ Зінченко Ю. О. Історія становлення принципу пропорційності // Держава і право: 36. наук. пр.: Юрид. і політ. науки. — К., 2009. — Вип. 46. — С. 83–88.

⁴ Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. — Х.: Консум, 2002. — С. 60.

кових тягарів, зменшення державних асигнувань на соціальні потреби, встановлення заходів кримінальної відповідальності, що не відповідають тяжкості вчиненого злочину, інше надмірне обмеження прав осіб або порушення шляхом запровадження державними органами певних заходів балансу між приватним та публічним інтересом). Також Конституційний Суд України може вирішувати питання щодо правомірності правообмеження при здійсненні офіційного тлумачення законодавчих положень. За таких обставин принцип пропорційності має набувати вирішального значення при ухваленні рішень Конституційним Судом України та їх мотивуванні. В іншому випадку ставиться під сумнів захист конституційних прав людини та суспільного блага у цілому, а отже, і втілення в життя принципу верховенства права.

Як зазначалося, принцип пропорційності не знайшов свого закріплення у Конституції та законах України, хоча на необхідності цього наголошувала Венеціанська комісія у Висновку до Конституції України. У ньому йдеться про те, що принцип пропорційності не відтворено в Основному Законі України, а оскільки обмеження, які допускаються окремими статтями Конституції, наприклад, на свободу думки і слова (частина третя статті 34), визначено у доволі загальних рисах, потрібно, щоб Конституційний Суд України при їх інтерпретації враховував принцип пропорційності¹. На необхідність використання цього принципу Венеціанська комісія ще раз звернула увагу у Висновку «Про конституційну ситуацію в Україні» і зазначила, що остаточне рішення Суду має ґрунтуватися на критерії пропорційності, відповідно до якого вимога дотримання конституційності має бути збалансованою щодо негативних наслідків скасування конституційних змін².

З урахуванням викладеного слушно видається позиція судді Конституційного Суду України Ю. Бауліна, який зауважив, що хоча деякі принципи в Конституції України прямо не зазначені, це не свідчить про те, що вони не можуть бути виведені Судом шляхом аналізу норм Конституції, основ конституційного устрою. Це стосується, зокрема, принципів «співмірності» та «пропорційності». На його думку, першою конституційною цінністю є непорушність прав та свобод особи у поєднанні зі справедливістю та співмірністю³.

Отже, невизначеність принципу пропорційності Конституцією та законами України не заважає його конкретному відтворенню в окремих рішеннях Конституційного Суду України при обґрунтуванні неконституційності відповідних законодавчих положень чи їх офіційному тлумаченні, що, безперечно, є позитивним кроком на шляху до утвердження України як демократичної, правової держави.

¹ *Opinion on the Constitution of Ukraine*, adopted by the Commission at its 30th plenary meeting in Venice, on 7–8 March 1997 // [http://www.venice.coe.int/docs/1997/CDL-INF\(1997\)002-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/1997/CDL-INF(1997)002-e.pdf).

² *Opinion on the Constitutional Situation in Ukraine* adopted by the Venice Commission at its 85th Plenary Session, Venice (17–18 December 2010) // [http://www.venice.coe.int/docs/2010/CDL-AD\(2010\)044-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2010/CDL-AD(2010)044-e.pdf).

³ Баулин Ю. Нормативное выражение конституционных ценностей и их значение в деятельности Конституционного Суда Украины // Конституционное правосудие в новом тысячелетии. — Ереван, 2008. — С. 218–219.

До того ж у країнах розвинутих демократій концепція конституційності розуміється у широкому сенсі. Тобто державні правові акти перевіряються не лише на предмет відповідності чинним конституційним нормам, а й щодо відповідності неписаним конституційним нормам і принципам (природне право, принцип справедливості та розумності тощо), які не зафіксовані у конституційному тексті, але органічно з ним пов'язані, а також конституційним цінностям та легітимним цілям конституційно-правового регулювання у суспільстві¹.

У Рішенні від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004 (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу)² Конституційний Суд України, визнаючи неконституційним законодавче положення щодо граничного віку для кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу третього або четвертого рівня акредитації, який не може перевищувати 65 років, зокрема вважає, що оспорювана норма є дискримінаційною щодо реалізації права на працю, ґрунтуючи свої доводи на основі принципу пропорційності. У рішенні зазначається, що мета встановлення певних відмінностей (вимог) у правовому статусі працівників повинна бути істотною, а самі відмінності (вимоги), що переслідують таку мету, мають відповідати конституційним положенням, бути об'єктивно виправданими, обґрунтованими та справедливими. Ні положення Закону України «Про вищу освіту», ні позиції органів державної влади щодо встановленого граничного — 65-річного — віку для кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу третього або четвертого рівня акредитації не дають змоги визначити мету встановлення такого обмеження, але за наявності цілей, які можуть впливати із зазначеного Закону, встановлене обмеження не може бути визнане виправданим, обґрунтованим та справедливим. Принаймні є менш обтяжливі шляхи їх досягнення, ніж автоматичне безпідставне позбавлення громадян можливості брати участь у балотуванні на посаду керівника вищого навчального закладу у разі досягнення 65-річного віку.

Конституційний Суд України у Рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 (справа про призначення судом більш м'якого покарання), обґрунтовуючи неконституційність частини першої статті 69 Кримінального кодексу України в частині, яка унеможлиблює призначення особам, що вчинили злочини невеликої тяжкості, більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, керується насамперед принципом верховенства права, ідеологією справедливості та принципом пропорційності. У пункті 4.1 мотивувальної частини згаданого Рішення визначено, що «окремим виявом справедливості є питання відповідності покарання вчиненому злочину; категорія справедливості передбачає, що покарання за злочин повинно бути домірним злочину. Справедливе застосування норм права — є передусім недискримінаційний підхід, неупередженість. Це означає не тільки те, що

¹ Шевчук С. Основи конституційної юриспруденції. — Х.: Консум, 2002. — С. 8.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення абзацу другого частини першої статті 39 Закону України «Про вищу освіту» (справа про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчального закладу) від 7 липня 2004 року № 14-рп/2004 // Офіційний вісник України. — 2004. — № 28. — С. 241.

передбачений законом склад злочину та рамки покарання відповідатимуть один одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного». Далі Конституційний Суд України наголошує, що «правова держава, вважаючи покарання передусім виправним та превентивним засобом, має використовувати не надмірні, а лише необхідні і зумовлені метою заходи». На його думку, «надання суду права у виняткових випадках, за наявності декількох обставин, що пом'якшують покарання, та даних про особу обвинуваченого, застосовувати норму статті 69 Кодексу і до осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості, сприяло б забезпеченню пропорційності соціально виправданих цілей покарання».

В іншому своєму Рішенні від 24 березня 2005 року № 2-рп/2005 (справа про податкову заставу)¹ Конституційний Суд України, зокрема, керується вимогою пропорційності, визнаючи таким, що не відповідає Конституції України, положення закону щодо поширення права податкової застави практично на всі види активів платника податків. На думку Суду, розмір податкової застави з огляду на загальні принципи права повинен відповідати сумі податкового зобов'язання, що забезпечувало б конституційну вимогу справедливості та розмірності; розмірність як елемент принципу справедливості передбачає встановлення публічно-правового обмеження розпорядження активами платника податків за несплату чи несвоєчасну сплату податкового зобов'язання та диференціювання такого обмеження залежно від розміру несплати платником податкового боргу.

Яскравим прикладом застосування Конституційним Судом України принципу пропорційності є Рішення від 20 червня 2007 року № 5-рп/2007 (справа про кредиторів підприємств комунальної форми власності)² щодо офіційного тлумачення положення частини восьмої статті 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (далі — Закон) стосовно обмеження вказаним положенням права комунальних підприємств на справедливий судовий розгляд. Орган конституційної юрисдикції зазначає, що для з'ясування змісту викладеного припису мають бути враховані мета його закріплення у законі та баланс конкуруючих суспільних цінностей, якими у контексті порушених у конституційному зверненні питань є принципи державної політики стосовно банкрутства щодо суб'єктів господарювання у комунальному секторі економіки та права і законні інтереси їх кредиторів.

¹ Пункт 4.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 1.17 статті 1, статті 8 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» (справа про податкову заставу) від 24 березня 2005 року № 2-рп/2005 // Вісник Конституційного Суду України. — 2005. — № 2. — С. 4.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Кіровоградобленерго» про офіційне тлумачення положень частини восьмої статті 5 Закону України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» (справа щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності) від 20 червня 2005 року № 5-рп/2007 // Офіційний вісник України. — 2007. — № 48. — Ст. 1991.

Наводячи практику Європейського суду з прав людини, Конституційний Суд України стверджує, що для з'ясування розмірності (пропорційності) обмеження права кредиторів комунальних підприємств на справедливий судовий розгляд слід враховувати призначення інституту комунальної власності та дійсну суспільну необхідність у функціонуванні суб'єктів господарювання, заснованих на цій формі власності. Враховуючи мету наділення територіальних громад правом комунальної власності, оцінюючи співвідношення цілей державної політики з питань банкрутства щодо комунальних унітарних підприємств з обмеженням державою прав кредиторів названих підприємств на справедливий судовий розгляд, що закріплене у частині восьмій статті 5 Закону, Конституційний Суд України вважає, що це обмеження є розмірним (пропорційним) та суспільно необхідним для задоволення нагальних потреб жителів територіальних громад, які можуть отримувати відповідні комунальні послуги виключно від таких категорій підприємств. Цією нормою оптимально врівноважено права і законні інтереси жителів територіальних громад на отримання життєво необхідних послуг від комунальних унітарних підприємств, з одного боку, та права і законні інтереси кредиторів цих суб'єктів господарювання — з другого. Отже, припис частини восьмої статті 5 Закону поширюється на комунальні унітарні підприємства (пункт 3.7 мотивувальної частини).

Разом із тим єдиний орган конституційної юрисдикції зазначає, що аналіз положення частини восьмої статті 5 Закону щодо суспільної потреби в обмеженні права на справедливий судовий розгляд кредиторів господарських товариств, в яких органи місцевого самоврядування є власниками корпоративних прав, показав, що з огляду на основну мету діяльності названих товариств, якою є отримання прибутку, це обмеження не є суттєво необхідним для задоволення нагальних потреб жителів відповідної територіальної громади. Отже, обмеження права на справедливий судовий розгляд не може вважатися розмірним (пропорційним) щодо кредиторів господарських товариств, в яких органи місцевого самоврядування є власниками корпоративних прав, тому припис частини восьмої статті 5 Закону не поширюється на названі господарські товариства.

Принцип пропорційності застосовується Конституційним Судом України в Рішенні від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007 (справа про утворення політичних партій в Україні)¹, зокрема при обґрунтуванні допустимості такого обмеження, як заборона фінансування політичних партій із джерел, визначених у статті 15 Закону України «Про політичні партії в Україні». Так, у пункті 5.1 мотивувальної частини цього Рішення Конституційний Суд України зазначає, що встановлені статтею 15 Закону обмеження, відповідно до яких не допускається фінансування політичних партій органами державної влади та місцевого самоврядування (крім випадків, зазначених законом), державними та комунальними підприємствами,

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 70 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини першої статті 10, пункту 3 частини другої, частин п'ятої, шостої статті 11, статті 15, частини першої статті 17, статті 24, пункту 3 розділу VI «Заключні положення» Закону України «Про політичні партії в Україні» (справа про утворення політичних партій в Україні) від 12 червня 2007 року № 2-рп/2007 // Офіційний вісник України. — 2007. — № 54. — Ст. 2183.

анонімними особами та іншими суб'єктами, насамперед закладають рівні передумови для діяльності всіх політичних партій, мають забезпечити захист прав і свобод інших людей, які не є членами цих політичних об'єднань; а обмеження у фінансуванні політичної діяльності іноземними державами, їх громадянами, підприємствами, установами, організаціями, введене пунктом 3 статті 15 Закону саме в інтересах національної безпеки, повністю відповідає конституційним положенням статті 37 та нормам міжнародно-правових актів і узгоджується з принципом справедливості та розмірності, визнаного критерієм ідеології справедливості у демократичній державі.

В іншому своєму рішенні Конституційний Суд України при обґрунтуванні невідповідності положень частини шостої статті 23, що встановлює вимогу до кандидата у члени окружної, дільничної виборчої комісії проживати у межах відповідного територіального округу або міста, на території якого розташований цей округ, частини дев'ятої статті 24 Закону України «Про вибори Президента України» окремим положенням Конституції України, посилається на те, що «встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина є допустимим виключно за умови, що таке обмеження є домірним (пропорційним) та суспільно необхідним»¹.

Водночас зауважимо, що принцип пропорційності застосовувався також в окремих думках суддів до рішень Конституційного Суду України.

Так, суддя Конституційного Суду України В. Кампо в окремій думці стосовно Рішення Конституційного Суду України від 22 травня 2008 року № 10-рп/2008 (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України)², не заперечуючи в цілому правовий і справедливий його характер, зазначає, що Конституційний Суд України обмежився формально-юридичним розглядом порушених у ньому питань (хоча без такого підходу їх вирішення є неможливим), залишив поза увагою деякі принципові засади державного забезпечення соціальних прав громадян. Однією з таких засад В. Кампо вважає принцип пропорційності, який у правовій державі має зумовлювати дії, зокрема, законодавчого органу у

¹ Пункт 3.3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Президента України та 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про вибори Президента України», «Про Державний реєстр виборців», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України» та Кодексу адміністративного судочинства України (справа про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виборів Президента України) від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009 // Офіційний вісник України. — 2009. — № 82. — Ст. 2793.

² Окрема думка судді Конституційного Суду України Кампо В. М. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень статті 65 розділу I, пунктів 61, 62, 63, 66 розділу II, пункту 3 розділу III Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» і 101 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 67 розділу I, пунктів 1–4, 6–22, 24–100 розділу II Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа щодо предмета та змісту закону про Державний бюджет України) // Вісник Конституційного Суду України. — 2008. — № 4. — С. 43.

сфері соціального захисту громадян, а тому законодавець, приймаючи закони щодо забезпечення соціально-економічних прав людини і громадянина, повинен дотримуватися принципу пропорційності між соціальним захистом громадян та фінансовими можливостями держави, між інтересами кожної особи та держави. Однак, на його думку, приймаючи згадане Рішення, Конституційний Суд України не врахував вимоги принципу пропорційності й тому не зміг визначити свої правові позиції з цього питання.

В окремій думці стосовно Рішення Конституційного Суду України від 23 червня 2009 року № 15-рп/2009 (справа про тимчасову надбавку до діючих ставок ввізного мита)¹ суддя Конституційного Суду України В. Джузь зазначив, що економічна раціональність є складовою засади розумності, яка поряд із засадами свободи, справедливості, добросовісності, рівності, розмірності (пропорційності) при обмеженні суб'єктивних прав, правової визначеності, цілеспрямованості тощо є необхідним компонентом.

Конституційний Суд України своїм Рішенням від 3 лютого 2009 року № 3-рп/2009 (справа про різницю у віці між усиновлювачем та дитиною)² визнав таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), положення другого речення абзацу першого частини другої статті 211 Сімейного кодексу України щодо різниці у віці між усиновлювачем та дитиною. В окремій думці до цього Рішення суддя Конституційного Суду України В. Кампо виклав позицію щодо невідповідності Конституції України згаданого положення Сімейного кодексу України і вважає, зокрема, що при ухваленні цього Рішення Конституційний Суд України не врахував своїх попередніх правових позицій щодо питань вікових цензів та обмежень (у своїй практиці орган конституційної юрисдикції виходив з принципу співмірності встановлення вікових обмежень з метою, що їх обумовлює, а також врахування, крім віку, суттєвих індивідуальних якостей особи, зокрема в трудових відносинах), внаслідок чого це Рішення не повною мірою відповідає засадам верховенства права, зокрема справедливості та розумності. Як він стверджує, у Рішенні № 3-рп/2009 Конституційний Суд формує іншу судову практику, яка суттєво відрізняється від попередньої, оскільки це рішення базується на тому, що встановлення вимоги щодо різниці у віці між усиновлювачем і усиновлюваним належить до законодавчих повноважень парламенту і обумовлене відповідальністю держави за долю дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. Однак, як вважає суддя В. Кампо, застосування вікових обмежень як самостійної перешкоди для усиновлення, якщо усиновлювач повністю відповідає всім іншим вимогам, висунутим чинним законодавством, не є співмірним з метою належного забезпечення прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зазначені обмеження порушують права дітей, які могли б мати батьків з числа громадян старшого віку.

Випадки застосування принципу пропорційності органом конституційної юрисдикції, як неважко переконатися, поки що мають якщо й не поодинокий, то принаймні не системний характер. Однак це лише початковий етап.

¹ Офіційний вісник України. — 2009. — № 48. — Ст. 1629.

² Офіційний вісник України. — 2009. — № 11. — Ст. 341.

Серед справ, у яких застосовується принцип пропорційності, можна назвати й Рішення від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001 (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання)¹, де Конституційний Суд України, інтерпретуючи конституційне положення щодо тривалості строків завчасного сповіщення органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування, зазначає, що тривалість строків завчасного сповіщення має бути у розумних межах і не повинна обмежувати передбаченого статтею 39 Конституції України права громадян на проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій; такі строки мають слугувати гарантією реалізації цього права громадян. Конституційний Суд України дійшов висновку, що визначення конкретних строків завчасного сповіщення з урахуванням особливостей форм мирних зібрань, їх масовості, місця, часу проведення тощо є предметом законодавчого регулювання. Орган конституційної юрисдикції у Рішенні від 27 листопада 2008 року № 26-рп/2008 (справа про збалансованість бюджету)² інтерпретує положення частини третьої статті 95 Конституції України — «держава прагне до збалансованості бюджету України» — у системному зв'язку з положеннями частини другої цієї статті, статті 46 Конституції України як намагання держави при визначенні законом про Державний бюджет України доходів і видатків та прийнятті законів, інших нормативно-правових актів, які можуть вплинути на доходну і видаткову частини бюджету, дотримуватися рівномірного співвідношення між ними та як її обов'язок на засадах справедливого, неупередженого розподілу суспільного багатства між громадянами, територіальними громадами враховувати загальносуспільні потреби, необхідність забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя. Це свідчить про те, що Конституційний Суд України започатковує не просто звернення до відповідної термінології, а використовує вимогу пропорційності для обґрунтування своїх позицій.

Застосування принципу пропорційності у конституційному судочинстві, безперечно, заслуговує на підтримку, адже досвід переконує, що це надає необхідної доктринальної аргументації та обґрунтованості рішенням Конституційного Суду України.

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства внутрішніх справ України щодо офіційного тлумачення положення частини першої статті 39 Конституції України про завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування про проведення зборів, мітингів, походів і демонстрацій (справа щодо завчасного сповіщення про мирні зібрання) від 19 квітня 2001 року № 4-рп/2001 // Офіційний вісник України. — 2003. — № 28. — Ст. 1379.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Кабінету Міністрів України про офіційне тлумачення положення частини другої статті 95 Конституції України та словосполучення «збалансованість бюджету», використаного в частині третій цієї статті (справа про збалансованість бюджету) від 27 листопада 2008 року № 26-рп/2008 // Офіційний вісник України. — 2008. — № 93. — Ст. 3088.

Евтошук Ю. О. Принцип пропорциональности в практике Конституционного Суда Украины. В статье обосновывается необходимость применения принципа пропорциональности органами конституционной юрисдикции в делах, связанных с ограничением прав человека, и анализируется практика применения Конституционным Судом Украины указанного принципа.

Ключевые слова: верховенство права, справедливость, принцип пропорциональности, Конституционный Суд Украины.

Yevtoshuk Yu. The principle of proportionality in the practice of the Constitutional Court of Ukraine. In given article necessity of application of the principle of proportionality by bodies of the constitutional jurisdiction in the issues connected with restriction of human rights is proved, and application practice by the Constitutional Court of Ukraine of the principle of proportionality is analysed.

Key words: rule of law, justice, principle of proportionality, Constitutional Court of Ukraine.